

Сава Чалий (скорочено)

Іван Карпенко-Карий

Трагедія в 5 діях і 7 картинах

ДІЄВІ ЛЮДИ:

- Потоцький — коронний гетьман.
- Шмигельський, Жезницький, Яворський, Качинська шляхта
- Кася — її дочка
- Зося Курчинська, потім жона Чалого.
- Сава Чалий.
- Гнат Голий — його побратим.
- 1-й, 2-й, 3-й запорожці.
- Медвідь, Грива ? спершу селяне, потім гайдамаки.
- 1-й, 2-й, 3-й чоловіки.
- Гайдамака.
- 1-а, 2-а баби.
- Нянька біля дитини Чалого.
- Кульбаба, Кравчина, Яків, Молочай, Микита і гайдамаки.
- [Потап — козачок.]

ДІЯ ПЕРША

Середина пустки. Лави. Стіл на трьох ногах. Піч наполовину розвалена. На стіні висить жидівський халат. На сцені нема нікого.

ЯВА I

Медвідь та грива розмовляють про те, що всі навколо бояться Сави Чалого, який закінчив братство в Києві та що його поважають на Січі, яку він кинув, зв'язавшись з Гнатом Голим.

Йде розмова про жидів, які оббирають людей, за що з одним з них Гнат Голий розправився.

До них приходять люди.

Ява II

Люд чекає Саву, тим часом вирішує сформулювати свою думку.

Скаржаться на те, що ростуть податки.

Вирішують, що єдиний спосіб врятуватися від цього жаху — втікати.

Ява III

Заходить Никита та каже, що хтось до них наближається. Медвідь іде перевірити.

Ява IV

Люди тим часом розмірковують, що з Медведя вийшов би чудовий ватажок.

ЯВА V

Повернувся Медвідь та сповістив, що це прийшов Потоцький за чиншем, але поки їх минув, але надовго. Микита вирішує йти слідом.

ЯВА VI

Приїхав Сава Чалий, із них дві бідно вдягнені жінки. Сповідчає про те, що його друг Гнат Голий чекає Потоцького, аби розправитись.

На питання, що це за жінки відповів, що зустрів їх по дорозі, коли вони втікали в Лебедин з Немирова.

Одна з жінок розповіла, що її сина пан Жезніцький повісив за те, що той не захотів йому пошиті чоботи за дарма віддати, за це прозвав гайдамакою та й повісив.

Інша була перекупкою в тому ж місті, мала шестеро дітей, яких ростила сама, без чоловіка. Не схотіла віддавати товар без грошей, за що Жезніцький спалив її хату, аргументуючи, що її чоловік гайдамака, померло троє її дітей від цієї пожежі.

Тепер вони обидві йдуть у монастир.

Чалий наказав надати їй хату, а вранці пообіцяв сам їх відвезти у монастир.

ЯВА VII

Усі просять Саву бути отаманом.

Сава каже, що кіш розташувався у Чорному лісі, де жоден пан їх не знайде. Грива та Медвідь заявили, що пристають до коша.

Сава каже, що єдиний вихід — заснувати нову Україну біля Великого Лугу.

Завтра вони планують спалити хату, у якості частини плану відходу.

ЯВА VIII

Тут прибігає Микита та говорить, що люди Потоцького пускають людей ходити по лаві та з двох сторін б'ють, Харко вже цього не витримав, умер. На очах у Потоцького його люди гвалтують жінок.

Медвідь голосить, що вбили його батька, решта збирається йти мстити, та Сава їх зупиняє, адже без зброї це нерозумно.

ЯВА IX

Заходить Гнат та обіцяє, що вони зараз задовольнять свою злість, розповідає, що вони накрили бочки, які все освітлювали і, поки волохи стояли стовпами, порозпорювали животи їх коням. Гнат наказує люди йти до хат.

ЯВА X

Гнат сповіщає, що все придумав та каже, що коли почнеться погоня, то вони візьмуть їх в облогу та порубають.

ДІЯ ДРУГА

Дійство відбувається у палаці.

ЯВА I

Входить Шмигельський, за ним Жезніцький, який заявляє, що новим ватажком є Сава Чалий, а Шмигельський, сміючись, запевняє, що для Жезніцького усі посполиті є "Савою Чалим". До того ж, Шмигельському не подобається, що відбувається, що шляхтичі з хлопами розправляються.

ЯВА II

Жезніцький каже Потоцькому, що Сава мовчить і що це точно він, бо знущання мовчки терпить.

Шмигельський каже, що такий є й у Білій Церкві.

Жезніцький вирішує заживо розрізати Саву, а голову виставити у Немирові усім на страх. Шмигельський не схвалює все це. Потоцький вважає, що по-іншому не можна.

Шмигельський, який тривалий час жив із хлопами каже, що їм дуже погано живеться, бо їх всі, хто тільки може, обкрадає і що якби так з хлопів не знущались, то не було би гайдамак.

Потоцький лише посміявся з усього, що той намагався сказати.

Потоцький кличе до себе Яворського, якому доручає покликати до нього шляхту, по одному-двом.

ЯВА III

Жезніцький розповідає, що розправився із Савою, четвертував його. Потоцький не дуже вірить, що то дійсно Сава.

Жезніцький каже, що бачив запорожців на майдані, коли там голову Сави на палку нанизував, але то насправді були гайдамаки, він одразу це зрозумів, вони купували коней для коша.

ЯВА IV

До Потоцького заходить пані Яворська та її дочка, представляє її. Скаржиться на хлопів, що не слухаються її, нічого не роблять та лякають Чалим.

Потоцькому набридли ці скарги, тому він наказує Яворському одружитись на Качинській, а по шлюбі дасть їм п'ять тисяч злотих.

ЯВА V

Потоцький наказує Потапові по весіллю привести Яворського до нього, він не збирається давати Качинській гроші.

Прийшов лист від пана Реви, що зловили четвертого Саву. Потоцький наказує привести його.

ЯВА VI

Шмигельський радить не допитувати поки запорожців, а спробувати дістати інформацію від коша.

ЯВА VII

Розмова Потоцького з гайдамакою.

Гайдамака не признається чи Сава він, чи ні. Потоцький стріляє в нього, осікається. Тому наказує посадити гайдамаку в бочку та отруїти сірчанним газом.

Шмигельський радить напоїти гайдамаку, аби той усе розповів, але Потоцький не сприймає його в серйоз, але все ж погоджується.

ЯВА VIII

В листі від хорунжого Реви йде мова про те, що то не справжній Чалий та що справжній сьогодні пішов на Очеретне, і що це саме він тоді бочки погасив в Карапишах.

Потоцький наказує Шмигельському знайти Саву та спробувати переманити його на їх сторону, пропонувати гроші йому, бо тільки він зможе заспокоїти гайдамак, а за це Потоцький обіцяє спокій Україні.

ДІЯ ТРЕТЯ

КАРТИНА 1

ЯВА I

Захопили все добро, позбавившись вартового.

ЯВА II

Йде розмова про Саву, про необхідність війни з ляхами. Говорять про те, що заборонено брати дівчат у полон, як Клим взяв дочку підстарости, не татари ж.

ЯВА III

Сходіваються хлопці, що Сава Січчю керуватиме. Сава запасається харчами, особливо хлібом. Ходять чутки, що став він часто сваритися із Гнатом Голим. Поговорила та пішли послухати, що їм нового братчики про Січ розкажуть.

ЯВА IV

Запорожець доповідає Саві, що із Січі 20 хлопців привезли листа. Чалий наказує кликати старшину та запорожців, що приїхали з листом. Всі пішли, один з вартових лишився стерегти гроші

ЯВА V

Чалий цікавиться у Шмигельського як той відвіз очеретному панну Зося.

Шмигельський каже, що придумав історію, наче вкрав Зося у Чалого, за що його батьки дівчини дуже припрошували.

Сава питає у Шмигельського хто він, той розповідає свою історію та каже, що втомився від несправедливості та бажає народові кращого життя. Сава задоволений Шмишельським, пропонує його дружбу. Шмигельський погоджується та розповідає, що Зося не рада повернутися до батьків, бо закохана в Саву. Сава зізнається, що теж її кохає.

ЯВА VI

Приїхав Гнат, засмучений тим, що коїться навколо.

Сава сперечається з Гнатом через бажання другого проливати кров.

ЯВА VII

Запорожці і гайдамаки переодяглися в посполитих. Зачитують листа, у якому сказано, що кожного, хто пристане до гайдамак чекає смерть. Народ обурений, ніхто не знає, що його робити і як з усім цим впоратись. Бояться, що запорожці їх покинуть. Сава каже погодитись на їх умови, а тим часом перечекати та потім напасти на них.

ЯВА VIII

Розмова запорожців. Хлопець розповідає як тікав з Немирова, де повісили усіх його друзів, а він сам втік. Хотіли запорожці йти на Немирів, мститися, але Сава їх зупинив. За це зняли люди галас, а першим озвався Гнат Голий. Зняли Саву та Гната на його місце обрали. Народ збирається мститися.

КАРТИНА 2

ЯВА I

Сава родиться зі Шмигельським, думає, що його робити далі.

Шмигельський пропонує йти до Потоцького, просити в нього міліцію під керування

Сави і придушити гайдамак. Та Саві не подобається його ідея, тому він звинувачує Шмигельського, що у тому заговорила "лядська кров". Шмигельський у свою чергу запевняє, що хоче лише миру, що спочатку він за наказом Потоцького мав переманити Саву, але зрозумівши Савині ідеї і сам став на його бік. Але зараз єдина слухная думка — пристать до Потоцького, вважає Шмигельський.

Шкодує Сава, що Зося відпустив, але Шмигельський обіцяє, що сам гетьман Зося за нього посватає. Умови Чалого такі: грецька віра в Україні та чинш, замість панщини. Шмигельський зауважує, що Потоцький йому до того дає ще сто тисяч злотих. Повагавшись, Сава погоджується.

КАРТИНА 3

Палац.

ЯВА I-II

Розмова Яворського і Жезницького про повернення Зосі, про те, що повернув її Шмигельський. Із цього вони роблять висновок, що той пристав до гайдамак.

Вони розповідають це Потоцькому. Яворський каже, що то йому розповіла дружина. Просять покликати дружину та Зося, яка якраз приїхала до замку.

ЯВА III

Качинська просить Потоцького, аби її чоловік бив її тоншою різкою. Качинську відпускають, бо прийшла Зося.

ЯВА IV

Потоцький питає Зося як вона повернулася додому.

Зося розповіла, як Сава наказав її вести до жидів, де до неї добре ставилися, а через декілька днів піхав і сам, поговорив з нею про негарзди і наказав Шмигельському відвезти її додому, який між них себе кликав Іваном Найдюю.

ЯВА V

Входять Шмигельський із Чалим, бачать Зося. Сава каже Потоцькому, що тепер буде його вірним слугою, знищить гайдамак, але за це просить полегшити життя простим людям. Потоцький погоджується і, до того ж, віддає Саві за дружину Зося.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

ЯВА 1

Розмова Гриви, Медведя, який розповідає як Сава розбив кіш, як пропонує гайдамакам перейти на його сторону, сварять Саву, за те, що від образи багатьох порізав та спалив разом зі своїм другом, Іваном Найдюю.

ЯВА II

Медвідь зустрічає Гната з гайдамаками, скаржиться на те, що ледве втік від Сави. Розмова про те, що зникли Кульбаба, Горицвіт та Кравчина. Хочуть покарати Івана Найдю.

ЯВА III

Прийшов Кравчина, говорить, що Сава тепер одружений на Зосі, живе в селі Степашках, де й селить всіх гайдамак, що розкаялися, як Кульбаба. А ті, то не покаюся, як Горицвіт — повішені.

Чути звін шабель, хтось наближається.

ЯВА IV

Микита застерігає, що наближається Чалий. Зчиняється бійка, Микита, стікши кров'ю, помирає. Гнат залишає Медведя за старшого, а сам хоче з-за спини напасти на Саву.

ЯВА V

Між Савиними та Гнатовими зчинилася страшная бійка.

ЯВА VI

Прийшов поранений Молочай та розповів, що багато хто помер від шаблі Івана Найда, а Саву він там не бачив. Медвідь каже, що туди пішла допомога, але Молочай стверджує, що це не має сенсу.

ЯВА VII

Знахар каже, що Молочай зараз помре. Перед смертю він просить Медведя знайти Марну Житню, його мати, що проживає у Медведівці та віддати їй його гроші та розповісти про нього самого.

ЯВА VIII

Запорожжє сповіщає, що їх лишилось всього п'ятнадцять та про те, що Вернигору проткнув сам Шмигельський. У першу чергу йому дали напитися. Оглянувши Шмигельського, Знахар каже, що той дуже поранений. Гнат налаштований повісити його. Іван Шмигельський заявляє, що ні він, ні Чалий не винні в тому, що Гнат їх не послухав, він вважає, що Сава зрадник. Шмигельський намагається пояснити йому, що всі не можуть бути рівними і що вони лише намагалися покращити стан народу, а гайдамаки своєю агресією не зроблять нічого доброго.

На останок просить стріляти в нього не раз, аби вбити напевне.

ЯВА IX

Гнат розповідає Знахареві, що Саві присуджено смерть. Знахар каже, що Гнат мусить зробити це своїми руками. Шмигельського вбито.

ДІЯ П'ЯТА

Ява I

Зося порається біля дитини, вони із Савою вже другий тиждень чекають на пана Шмигельського, аби зробити того кумом.

Страшно Зосі, коли нікого немає вдома та коли Чалий козаків відпускає.

ЯВА II

Приходить Сава, пропонує назвати дитину Гнатом, але Зося дуже проти, вона боїться цього імені, благає назвати Савою.

Чалий скаржиться на те, що отець Антоній вигнав отця Івана, але він вже все виправив, не допустить унії на Україні. Бідкається Сава, що недолюблює шляхта народ, але радий, що Шмигельський на його боці.

Тим часом хтось прийшов, Зося дуже схвильована, боїться аби з Чалим нічого не сталося, просить пам'ятати про сина та поставити у дворі охорону. Сава обіцяє все зробити, лиш просить Зофію не хвилюватись.

ЯВА III-IV

Приїхали Жезніцький із Яворським, із купою охорони.

Чалий просить Кульбабу прийти завтра та даже налить всьому народів за його дружину і сина.

ЯВА V

Жезніцький та Яворський сповіщають, що Саві дали полковника за те, що він випадково спалив церкву.

Просить Потоцький приїхати його завтра у Немирів, до того ж, у листі сказано, що дарує він сину Савиному сто тисяч злотих, але просить того обернути у віру католицьку.

Тепер, каже Жезніцький, Чалий має все робити на користь шляхти. Цікавиться Сава, чи не повернувся Шмигельський, але ті відповідають, що ні, і що Іван це все робить лише із заздрості.

Сава їх частує, але вони збираються скоріше йти, аби не зустріти Голого.

ЯВА VI

Зося ділиться із бабусею своїми хвилюваннями щодо того, що Гнат може щось зробити Саві.

ЯВА VII

Сава незадоволений тим, що шляхтичі хочуть купити його дитину, ні за що він цього не дозволить.

Зося заявляє, що не тільки сина в грецьку віру обернуть, але вона й сама обернеться.

Пропонує Зося Чалому втекти звідси, бо дуже вона боїться Гната, не потрібні ніякі розкоші, аби із Савою все було добре.

Тим часом, на вулиці чути якісь звуки. Джура пішов перевірити та нікого не побачив.

ЯВА VIII

Заходить баба, каже Зосі, що час годувати сина.

Сава відправляє Зою спати.

ЯВА IX

Сава вирішує написати листа, що не поїде та свою сім'ю у католицьку віру обертати не дозволить. Знову чується Чалому, наче хтось говорить "Добри вечір!". Сава роздумує, чи правильно він вчинив, покинувши гайдамак. У вікні йому ввижається пан Шмигельський, у якого тече кров із вуха.

ЯВА X-XII

Як виявилось то, козак, що був із Іваном. Сповістив, що не знайшов після Гнатового розгону Шмигельського, лише знайшов на горі коней із розпоротими животами. Сава збирається відімістити за смерть Івана.

ЯВА XIII

Віддає Сава Джурі три листи — у Немирів, у Тульчин та у Рубань. Зося не хоче лишатися сама. Сава обіцяє їй, що її охоронятимуть найкращі козаки.

ЯВА XIV

Сидить Сава, пише листа, бажає розправитися із Гнатом.

Входить Гнат, Кравчина та Медвідь.

ЯВА XV

Сава шукає очима будь-яку зброю, але в нього немає можливості її взяти.

Гнат каже Чалому, що час йому розплатитись за все.

Сава каже, що хотів лиш захистити народ та Україну, пропонує вийти Гнатові на поєдинок, адже негоже втрюх на одного нападати. Голий же запевняє, що не заслуговує Сава цієї честі. Вони усі трое протикають його шаблями.

Умираючи, Сава просить пробачення.